

NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARNING HUQUQLARI: XALQARO TAJIRIBA VA IJTIMOYIY ISH AMALIYOTI

Mirzaabdullayeva Mashxura Akmaljon qizi
Qo'shtepa tumani 49-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari, ularni himoya qilishning xalqaro tajribasi hamda ijtimoiy ish amaliyotidagi yondashuvlar yoritilgan. Shuningdek, jamiyatda tenglik va inklyuziyani ta'minlash masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: nogironlik, huquqlar, inklyuziya, ijtimoiy ish, tenglik, xalqaro tajriba, himoya, jamiyat, qo'llab-quvvatlash

KIRISH

Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini ta'minlash — xalqaro standartlar (BMT Konvensiyasi) va zamonaviy ijtimoiy ish amaliyotiga asoslangan inklyuziv yondashuvdir. Bu jarayon tibbiy modeldan ijtimoiy modelga o'tishni, ta'lim, ish joyi va ijtimoiy muhitga moslashishni, shuningdek, professional huquqiy va psixologik qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi.

Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari va ijtimoiy ish amaliyotining asosiy jihatlari:

- **Xalqaro tajriba va huquqiy asos:** Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi asosiy hujjat hisoblanib, O'zbekiston Respublikasining 2020-yildagi Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi Qonuni bilan milliy qonunchilikka implementatsiya qilingan.

- **Ijtimoiy ish amaliyoti:** Nogironligi bo'lgan shaxslarga yordam ko'rsatishda ularning jamiyatga moslashuvi (reabilitatsiya va abilitatsiya), ish bilan ta'minlash va ijtimoiy himoya choralari ko'rish, huquqiy va psixologik ko'mak berish asosiy vazifalar hisoblanadi.

- **Inklyuziv yondashuv:** Ta'lim, ish va ijtimoiy xizmatlardan teng foydalanish imkoniyatini ta'minlash, jismoniy infratuzilmani moslashtirish, ish beruvchilarni qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy korxonalarni rivojlantirish.

- **Zamonaviy yondashuvlar:** Elektron ko'rik ishlarini yuritish, shaxsga yo'naltirilgan ijtimoiy xizmatlarni amalga oshirish va jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga faol ishtirokini ta'minlash.

Asosiy maqsad: Nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyatdan ajratib qo'yish emas, balki ularning salohiyatini ro'yobga chiqarish va teng huquqlilik tamoyilini ta'minlashdan iborat.

Bugungi kunda nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlash dunyo miqyosida muhim masalalardan biri hisoblanadi. Har bir inson, uning jismoniy yoki ruhiy imkoniyatlaridan qat'i nazar, teng huquqlarga ega bo'lishi kerak. Shu sababli xalqaro miqyosda nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash va himoya qilishga qaratilgan ko'plab hujjatlar qabul qilingan.

Xalqaro tajribada nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari inson huquqlarining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Ularning ta'lim olish, sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish, mehnat qilish va jamiyat hayotida faol ishtirok etish huquqlari alohida e'tiborga olinadi. Inklyuziv yondashuv bu borada muhim o'rin tutadi. Bu yondashuv barcha insonlar uchun teng imkoniyat yaratishni ko'zda tutadi. Ayniqsa, inklyuziv ta'lim orqali nogironligi bo'lgan bolalar ham umumiy ta'lim muassasalarida bilim olish imkoniga ega bo'ladi.

Ijtimoiy ish amaliyotida nogironligi bo'lgan shaxslar bilan ishlashda individual yondashuv muhim hisoblanadi. Har bir shaxsning ehtiyojlari, imkoniyatlari va muammolari alohida o'rganiladi. Ijtimoiy xodimlar ularga psixologik, ijtimoiy va huquqiy yordam ko'rsatadi.

Rivojlangan davlatlar tajribasida nogironligi bo'lgan shaxslar uchun qulay infratuzilma yaratish, ularni ish bilan ta'minlash va mustaqil hayot kechirishiga sharoit yaratish asosiy yo'nalishlardan biridir. Bu esa ularning jamiyatga to'liq integratsiyalashuviga yordam beradi. Shuningdek, jamiyatda nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish ham muhimdir. Bu borada targ'ibot ishlari, ma'rifiy tadbirlar va ommaviy axborot vositalarining roli katta.

O'zbekistonda ham nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Qonunchilik bazasi takomillashtirilmoqda va inklyuziv muhit yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

So'nggi yillarda inson huquqlarini ta'minlash, xususan nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqiy maqomini mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylanib bormoqda. BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasiga qo'shilish va milliy qonunchilikni unga moslashtirish orqali O'zbekiston ham bu borada yangi bosqichga qadam qo'ydi. Shu bilan birga, amaliyotda hali ham inklyuziv ta'lim, mehnat bozorida teng imkoniyat yaratish, ijtimoiy himoya va huquqiy ongni oshirish kabi masalalar dolzarbligicha qolmoqda. Mazkur maqolada nogironlar huquqlarini himoya qilishning xalqaro va milliy-huquqiy asoslari, mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar yoritiladi. Maqsad – nogironligi bo'lgan shaxslar uchun huquqiy barqarorlikni ta'minlash va ularni jamiyat hayotiga to'laqonli jalb etishning ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatlarini ochib berishdir. Xususan mamlakatimiz hududida nogironlar soni kam emas. Bundan korinib turibdiki, mamlakatimiz ham shunga yarasha islohotlar

qilishi zarur. Statistik ma'lumotlarga yuzlanadigan bolsak, 2025 yilning I choragidagi holatga ko'ra O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslar soni 1,031,609 nafar, bu umumiy aholi sonining taxminan 2,7% ini tashkil etadi. Ulardan 18 yoshgacha bolalar: 173,285 nafar.

- I guruh: 94,722
- II guruh: 695,372
- III guruh: 67,006

Bu sonlar bizga yangi imkoniyatlar kerakligini aytmogda. Shuning uchun mamlakatimiz hududida

1. “Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida”gi yangi qonun 2020-yilda qabul qilindi. Ushbu qonun bilan nogiron shaxslarning huquqlari ijtimoiy himoyadan tashqari, inson huquqlari nuqtai nazaridan ham belgilandi. Masalan, “nogironlik belgisiga ko'ra kamsitish” (diskriminatsiya) tushunchasi qonunda paydo bo'ldi.

2. BMTning Nogironlar huquqlari konvensiyasini ratifikatsiya qilish (CRPD, 2021). 2021yilda O'zbekiston ushbu konvensiyani ratifikatsiya qildi, bu esa davlat siyosatini xalqaro standartlarga muvofiq yo'naltirish uchun asos bo'ldi. Shu bilan birga, konvensiyani amalga oshirish uchun milliy amaliy chora-tadbirlar (milliy harakatlar rejasi) ishlab chiqilmoqda.

3. Yangi qonunda ayrim huquq va mexanizmlar kiritilishi. Qonunda nogironlikka asoslangan diskriminatsiya ta'qiqlanishi belgilangan. Sudda va tergov jarayonlarida karlar va eshitish qobiliyati cheklangan shaxslar uchun imo-iy sign (imlo)/qabul bilan aloqa qilish imkoniyati belgilandi (masalan, sud jarayonlarida imoiy sign tilida tarjimon ta'minlash). Ko'zi ojizlar uchun hujjatlarni o'qish imkoniyati (masalan, guruq imzo, maxsus shakllar) kabi huquqiy moslashuvlar kiritildi.

4. Muhim qaror va normativ hujjatlar. 2021-yil 21-dekabrda Prezident qarori (PQ-57) bilan nogironligi bo'lgan shaxslar masalalari bo'yicha idoralararo kengash tashkil etildi. Vazirlar Mahkamasining 486-son qarori (2022-yil 31-avgust) “Nogironligi bo'lgan shaxslar mehnat faoliyati uchun qulay shart-sharoitlar yaratish”ga doir chora-tadbirlarni belgiladi. 2024-yilda Prezident qarori PQ-347 bilan “har bir kishi uchun ish” prinsipiga asoslangan avtomatlashtirilgan tizimlar takomillashtirilmoqda.

5. Konstitutsiyaviy o'zgartirishlar (2023 referendum). 2023-yilgi konstitutsiyaviy referendumda yangi Konstitutsiya matnida nogironlar huquqlariga oid kafolatlar mustahkamlandi. Masalan, Konstitutsiyada “nogironlarga nisbatan kamsitish taqiqlanishi”, davlat tomonidan nogironlar huquqlari himoyasi mehmon qilingan.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar mamlakatimiz huquqidan kelib chiqib aytilgan edi. Endi dunyo hamjamiyatidsn misollar keltirsam, dunyo bo'yicha olti yuz

milliondan ortiq odam, ya'ni aholining taxminan 10 foizi turli xil nogironlik shakliga ega. Nogironlarning qariyb 80 foizi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi va ular moddiy qiyinchiliklar hamda ijtimoiy chetlanishlarga duch keladi. Masalan, bunday mamlakatlarda nogiron bolalarning atigi 2 foizi ta'lim oladi. Shunga qaramay, Birlashgan Millatlar Tashkilotining mavjud inson huquqlari shartnomalaridan birortasi ham nogironlarni bevosita himoya qilmaydi.

Nogiron shaxslar xalqaro konvensiyalar doirasida himoya talab qilishi uchun ular umumiy qoidaga murojaat qilishi yoki boshqa bir alohida himoya qilinadigan xususiyatga tayanishi lozim. Masalan, nogiron ayol faqat nogironligi sababli himoya da'vo qila olmaydi, biroq jinsiy kamsitilish yoki qiynoqdan himoya talab qilish huquqiga ega. Shu cheklovlar natijasida "Qattiq huquq" (hard law) doirasida nogironlikka asoslangan inson huquqlari da'volari juda kam ilgari surilgan. Aksincha, BMT Bosh Assambleyasi qabul qilgan bir qator rezolyutsiyalar, deklaratsiyalar va bayonnomalarda nogironlik masalalari alohida eslatib o'tilgan, biroq bularning barchasi "yumshoq huquq" (soft law) bo'lib, majburiy kuchga ega emas. Demak, nogironlikka asoslangan inson huquqlarini to'g'ridan-to'g'ri qo'llab, majburiy kuchga ega bo'ladigan xalqaro hujjat hozircha mavjud emas. Shu bo'shliqni to'ldirish uchun BMT maxsus Qo'mitaga nogiron shaxslar huquqlarini himoya qilish bo'yicha xalqaro konvensiya loyihasini ishlab chiqishni topshirdi. Nogironlar ishlari boyicha qomita esa oz faoliyatini "Nogironlar huquqlari" togrisidagi konvensiyaga binoan amalga oshirmoqda.

Qo'mitaning shakllanishi: Nogironlar huquqlari bo'yicha qo'mita 2008 yildan boshlab faoliyat olib bormoqda U mustaqil ekspertlardan iborat bo'lib ular davlatlardan erkin holda o'z vazifalarini bajaradi. Qo'mita Konvensiya va Fakultativ protokolga asoslangan holda faoliyat yuritadi.

Qo'mita Konvensiya ijrosini nazorat qiladi va davlatlarga tavsiyalar beradi Uning asosiy faoliyat yo'nalishlari davlatlarning davriy hisobotlarini qabul qilish individual shikoyatlarni ko'rib chiqish umumiy sharhlar ishlab chiqish va nogironlar huquqlarini ilgari surishdan iborat .Qo'mita shuningdek inson huquqlari tizimida nogironlik masalasini mustahkamlashda muhim o'rin tutadi

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlash — bu nafaqat davlat, balki butun jamiyatning muhim vazifasidir. Xalqaro tajriba va ijtimoiy ish amaliyoti asosida bu yo'nalishda samarali natijalarga erishish mumkin. O'zbekiston hududida nogironlar huquqlari yetarli darajada himoya qilinmoqda .Bunga misol qilib kutubxonalarda ajratilgan nogironlar yo'lagi yoki avtobuslardagi imkoniyatlarni aytishim mumkin

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi asosiy hujjat hisoblanib, O'zbekiston Respublikasining 2020-yildagi Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
3. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya
4. O'zbekiston milliy bazasi
5. Statistika.uz
6. Ziyonet.net